

Aksel Haaning

MIDDELALDERENS NATURFILOSOFI

Naturen i filosofi, digtning og videnskab ca. 1100-1250
Revideret og udvidet 3. udgave

FORLAGET VANDKUNSTEN

FORORD TIL TREDJE UDGAVE

Første udgave af denne bog udkom i 1993 med titlen: *Middelalderens naturfilosofi. En indføring i grundlaget for vestens religiøse kosmologi og natursyn*. Baggrunden var en besvarelse af en prisopgave ved Københavns Universitet, hvor der ønskedes en redegørelse for middelalderens naturbegreb med særlig henblik på udviklingen mellem 1100 og 1400, som det lidt tørt hedder i akademiske bekendtgørelser. Besvarelsen tildeltes en sølvmedalje.

Undertitlen fra dengang, »En indføring i grundlaget for vestens religiøse kosmologi og natursyn«, er for så vidt stadig gældende; alligevel synes jeg, at den nye er mere dækkende for, hvad bogen egentlig handler om. Ærlig talt nåede jeg aldrig rigtig at behandle perioden efter ca. 1250 i afhandlingen, til gengæld blev perioden udvidet og vigtige naturfilosofiske temaer behandlet i et større arbejde, der udkom i 1998 med titlen: *Naturens lys. Vestens naturfilosofi i højmiddelalder og renaissance 1250-1650*; en bog der trods sit omfang og det vanskelige emne har fundet mange læsere, også uden for de akademiske institutioner. Jeg håber at kunne udgive også den i en revideret og ajourført udgave inden for en overskuelig fremtid.

Naturens lys har medført en stigende interesse for en grundigere behandling af den tidlige middelalder, især udviklingen i det 12. og 13. århundrede, som ikke er særlig grundigt beskrevet på dansk. Endelig forekommer det mig, at *Naturens lys* af forskellige grunde har stillet sin forgænger, og for så vidt også en af sine forudsætninger, lidt i skyggen, og jeg har længe ønsket at få nærværende bog skrevet igennem og ajourført som det originale og selvstændige arbejde, den er.

I forhold til første udgave er sproget rettet overalt, præciseret og gjort mere flydende, ligesom citationstegn er indført konsekvent og alle oversættelserne er reviderede. En del noter har jeg forsøgt at indarbejde bedre i fremstillingen, indlednin-

gen er udvidet med perspektiver fra de senere års forskning og et afsnit om Hildegard af Bingen, oprindeligt skrevet som undervisningsmateriale for Det danske Filminstitut, er tilføjet, hvor det kronologisk og tematisk hører hjemme; men derudover er bogens struktur, kapitlernes indhold og ikke mindst den ret stramme komposition bevaret.

Bogen har stadig sit tyngdepunkt i det 12. århundrede, en af den europæiske kulturs mest fascinerende og i mange sammenhænge rent ud sagt fortryllende perioder – som det i øvrigt også fremgår af to nyere danske udgivelser, der beskæftiger sig med perioden: Hans-Jørgen Høinæs, *Middelalderens hjerte. Europæisk spiritualitet og dannelse* (2002) og Umberto Eco, *Middelalderens Æstetik* (2003), der begge præsenterer sider af middelalderens tanke- og forestillingsverden med direkte eller indirekte appel til den fornyede interesse for vores kulturhistorie og aktuelle behov. Og glem ikke, at både Anders Sunesens *Hexaëmeron* (gengivet på danske vers af H.D. Schepelemlern med efterskrift af Jørgen Pedersen i 1985) og Saxos *Danmarks Krønike* (nyoversat af Peter Zeeberg i 2000) – den første omfangsrige digtning og historieskrivning, vi har bevaret intakt, ikke på dansk, for de skrev på europæisk latin, men af danskere – er blevet til på baggrund af netop det 12. århundredes europæiske blomstring.

Ud over disse for os vedkommende og mere eller mindre genkendelige værker er perioden i europæisk sammenhæng samtidig karakteriseret ved en religiøs og filosofisk tænkning og kontemplation, som på én gang kan virke genkendelig og fremmedartet, og som dertil rummer en egenart, vi først nu begynder at lære nærmere at kende.

Udviklingen i det nye årtusinde, det selvforherligende skred i den europæiske selvforståelse og den lette »formidling« via de teknologiske kommunikationsmidler minder os dagligt om, hvor vigtigt og betydningsbærende det er for alvor at kende vores historiske arv, der – selv i de mest banaliserende udgaver – i stadig stigende grad bliver anvendt i den politiske retorik. Det vil formentlig fortsætte, men det skader ikke, hverken de ældre eller de yngre generationer, at få en fornemmelse for problemernes kompleksitet. »Europæisk kultur og identi-

tet« eller »den kristne kultur« og talrige lignende talemåder – deres historiske tilblivelse og hvad de egentlig går ud på – er stadig blandt de områder, hvor både forskning og formidling er vigtigere end nogensinde før.

Vordingborg, juni 2009.

A. H.

FORORD

INLEDNING 13

- 1 Tanker om natur 13
- 2 Historiens rolle 16
- 3 Middelalderens rolle 18
- 4 Middelalderens naturfilosofi 21
- 5 Perspektiver fra den nyere forskning 24
- 6 Grundtanker i periodens kosmologi og naturfilosofi 27
- 7 Kreationisme – og/eller »intelligent design« 30
- 8 Alternative tanker – i historisk kontekst 32

KAPITEL 1

DEN DOBBELTE ARV 37

- 1 Kirkefædrenes indstilling til naturen 37
- 2 Indstilling til naturvidenskabelige discipliner 40
- 3 Den ikke-kristne naturopfattelse 43
- 4 Eksempler på *Natura*-skikkelsen i romersk poesi 47
- 5 Den hermetiske naturfilosofi: *Asclepius* 55
- 6 Naturens lys 60
- 7 Hymne til *Physis* 64
- 8 Kirkefædrenes holdning til naturdyrkelse 66
- 9 Sammenfatning 71

KAPITEL 2

ÅBNING MOD NATUREN. VILHELM FRA CONCHES 75

- 1 Nye vinde 78
- 2 Vilhelm af Conches. Liv og skrifter 80
- 3 Interesse for naturen 83
- 4 Den skabte verden som billede 87
- 5 *Archetipus mundus* 91
- 6 *Natura operans* 94
- 7 *Anima mundi* 98
- 8 Verdenssjælens virke i naturen som helhed – og i mennesket 102
- 9 Verdenssjælens oprindelse og egenart 105
- 10 Fortolkning og sammenfatning 109

KAPITEL 3

DIGTNING OM NATUREN: BERNHARD SILVESTRIS 115

- 1 Værkets karakter 117
- 2 *Cosmographia* 120
- 3 *Natura* i Første Bog (*Megacosmus*): *Verdens dannelse* 121
- 4 *Naturas* virke ved verdens udsmykning 123
- 5 Naturens ontologi 124
- 6 Anden Bog (*Microcosmus*). *Naturas opgave* 127
- 7 *Physis'* drøm 129
- 8 Se, hvilket menneske 131
- 9 Stoffbegrebet 133
- 10 Stoffet som metafysisk princip 134

- 11 Naturen som urstof 136
- 12 Naturen som skabende Moder Jord 138
- 13 *Noys* – den guddommelige visdom 142
- 14 Genrediskussion og fortolkning 146
- 15 Sammenfattende fortolkning 151
- 16 *Noys* – »eine weibliche Potenz« 153
- 17 Det originale 157

KAPITEL 4

NATUREN SOM MORAL: ALAN FRA LILLE 161

- 1 Digterens vision 161
- 2 En kosmisk *Natura*-gudinde 164
- 3 Fra gudinde til tjenestepige 166
- 4 Perspektivet 168

KAPITEL 5

NATURFILOSOFI OG MYSTIK: HILDEGARD AF BINGEN 173

- 1 Det 12. århundrede mellem klosterkultur og skolastik 174
- 2 Dansk perspektiv 176
- 3 Den monastiske tradition: *Klosterkulturen* 178
- 4 Mystikkens væsen og struktur 180
- 5 Ny inderlighed 183
- 6 Visdommen som personlig skikkelse 186
- 7 Naturens genopstandelse 189

KAPITEL 6

NATURFILOSOFIEN FUNDERES 197

- 1 Indledende generel betragtning 197
- 2 Den naturvidenskabelige litteratur 198
- 3 Modstand mod naturfilosofien: *Aristoteles i Paris* 202
- 4 Betydning for naturbegrebet 206
- 5 Opsummering 209

KAPITEL 7

NATURFILOSOFIEN ANVENDES: DANIEL FRA MORLEY OG DAVID FRA DINANT 213

- 1 »Alt om dette bør undersøges« 213
- 2 David fra Dinant – »middelalderens Spinoza« 216
- 3 Nyt under solen 219
- 4 *Tractatus naturalis* 221
- 5 Åndens virke 224
- 6 Fortolkning 228
- 7 Supplement 232

KAPITEL 8

AT LÆSE NATURENS BOG: ALKYMIE 235

- 1 Alkymiens egenart: *At iagttage naturen* 238
- 2 Et kort overblik 239
- 3 Alkymien i det 13. og 14. århundrede 245
- 4 Det alkymistiske værk (*Opus alchimicum*) 252
- 5 Ps-Albert: *De occultis naturae* 255
- 6 *Demonstratio Naturae* 257
- 7 Fortolkning af *imitatio naturae* 262
- 8 Materiens værdighed 264
- 9 Alkymiens mål: *Guld eller De vises Sten* 265

KAPITEL 9

SAMMENFATNING OG PERSPEKTIVER 271

- 1 Perspektivet 272
- 2 Ånden i naturen 274
- 3 *Natura* – personificeret 278

LITTERATUR 281

PERSONREGISTER 287

O Livets Mester!

O Livets Mester! Sænk mit Syn
i Alnaturen dybt!
Der flammer evig Klarheds Lyn
i skjulte Kræfters Krypt.

Med Øret vendt fra Døgnets Skraal
jeg stundom tror at fange
et anet Aandens Modersmaal
i fjerne, dunkle Klange.

Mit hele Væsen klynger sig
Til Himlen og til Jorden
og føler *alt* forynger sig
i evig Verdens Vorden.

Mit Væsen higer grønnende
mod Verdens Hjertekamre,
hvor *dine* evig-dønnende,
vulkanske Pulsslag hamre.

O – Livets Mester! Sænk mit Syn
i Alnaturen dybt!
Der flammer evig Klarheds Lyn
i skjulte Kræfters Krypt.

Thøger Larsen (1875-1928),
fra debutdigtsamlingen *Jord. Digte*,
Lemvig 1904.

INDLEDNING

1 . Tanker om natur

Denne bog handler ikke om, hvad naturen er, men om, hvordan naturen er blevet opfattet. Hvis man ønsker mere eksakt viden om den sælsomme og mærkværdige verden, der omgiver os, får man nok bedre besked i de mere populære fremstillinger og i den naturvidenskabelige faglitteratur. Det betyder ikke, at bogen udelukkende er teoretisk eller er udtryk for verdensfjerne betragtninger. Vores naturopfattelse har en bestemmende betydning af den grund, at hvorledes vi opfatter naturen, er afgørende for, hvordan vi behandler den. Indstillingen går forud for handlingen; måden, vi opfører os over for og behandler naturen på, afspejler – eller afslører, om man vil – hvordan vi opfatter den, hvordan naturen er repræsenteret i os selv – uanset om vi er bevidste om denne relation eller ej.

I den græske og romerske oldtid fandtes der de såkaldte hellige lunde, hvor naturens *numen* – »guddommens kraftige, virksomme magt«, som det hedder i datidens sprog – blev fornemmet særligt nærværende, og derfor blev stedet æret og helliggjort. Den romerske forfatter og filosof, Seneca (ca. 4 f.v.t.-65 e.v.t.), der lever omtrent samtidig med den historiske Jesus, skildrer denne naturfølelse som et spontant fænomen i et brev til sin litterære ven og fortrolige, Lucilius: »Hvis du kommer til en lund, som er tæt bevokset med gamle træer, der hæver sig over den sædvanlige højde, og hvor synet af himlen er lukket for dig af grenenes vold, idet de gensidigt dækker hinanden, da vil træernes ranke og høje vækst og stedets ensomhed og forundring over at møde en så tæt og sammenhængende skygge under åben himmel bibringe dig den sikre opfattelse, at en guddom har bo dér; og hvis en grotte hvælver sig ind i et bjerg, ikke tilvejebragt ved håndværk, men udhulet ved naturlige årsager, som har fortæret klippemassen i stor dybde, så